

УДК 378.037.5

ВИКЛАДАЧ І СТУДЕНТ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Анжеліка Калініченко

*Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету
вул. Соборна, 87, 21000 Вінниця, Україна*

Проаналізовано взаємодію викладача зі студентами під час організації самовиховання юнаків та дівчат у вищому навчальному закладі. Головну увагу зосереджено на особливостях керівництва цим процесом, описі методів, що найефективніше впливають на активізацію самовиховання студентської молоді.

Ключові слова: самовиховання, етапи організації самовиховання, адекватна/неадекватна самооцінка; методи самоконтролю, самоаналізу та самозвіту.

Зміни у економічному, політичному, соціальному та духовному житті суспільства потребують від особистості активної роботи над собою, здатності свідомо та активно визначати спосіб свого життя, чітко усвідомлювати напрямки розвитку та самовдосконалення. Саме завдяки самовихованню забезпечується свідоме сприйняття зовнішніх регулювальних чинників, а особистість стає активним суб'єктом свого творення. Важливим зовнішнім чинником впливу на самовиховання молоді є організація цього процесу викладачем з метою уникнення небажаних явищ ситуативності, визначення необхідного напрямку самовиховання. Цієї позиції дотримуються і Л. І. Рувинський та А. Є. Соловійова [5]. “Вивчення стану самовиховання студентів, – зазначають вони, – засвідчує, що оптимально організований виховний процес повинен охоплювати спеціальне керівництво роботою над собою юнаків і дівчат. Таке керівництво покликане сприяти підвищенню рівня усвідомленості цього процесу, збагаченню соціально цінної його мотивації, залученню до нього усіх студентів” [5, с. 21].

Побудова взаємин “викладач – студент”, визначення ролі викладача у цій системі стосунків, визначення, як може впливати викладач на результати самовиховання на різних етапах його організації, потребує пильної уваги дослідників. З'ясування того, на що повинні бути спрямовані зусилля викладача під час організованої роботи студентів над власним самовдосконаленням, опис методів, що найефективніше впливають на цей процес, стало завданням нашого дослідження.

Проблемі самовиховання присвячені праці таких сучасних психологів та педагогів, як Р. Бернс, І. Бех, М. Боришевський, О. Ковальов, І. Кон,

Г. Костюк, Ю. Орлов, К. Роджерс, Л. Рувинський та ін. Вони окреслюють поняття самовиховання, класифікують його методи, прийоми, засоби.

Однак нечітко окреслена роль викладача на кожному з етапів його організації. З огляду на це ставили за мету дослідити особливості керівного впливу викладача на самовиховання студентів вищих навчальних закладів.

Ми у своєму дослідженні виходимо з того, що самовиховання студентів значно активізується, коли вони, усвідомлюючи його роль у становленні особистості, будуть зацікавлені як процесом, так і результатом власного удосконалення. Головна увага зосереджується на розвитку мотиваційно-ціннісної сфери (формування переконання в необхідності самовдосконалення, ціннісних орієнтацій та ідеалів, вольових рис тощо) та інструментальної сфери (засвоєння знань про самовиховання, набуття умінь і навичок його організації). З цією метою визначено головні етапи в організації самовиховання студентської молоді та умови ефективного педагогічного впливу на цей процес.

На першому етапі головне завдання викладача полягає у висвітленні ролі самовиховання, формуванні у студентів адекватної оцінки власної особистості, виявленні тих рис, які необхідно розвивати, і тих, яких слід позбутися. Зауважимо, що риси, які юнаки та дівчата приписують собі, не завжди сприймаються ними об'єктивно. Значна частина самооцінок зумовлена стереотипами, що поширені в молодіжному середовищі.

Важливим джерелом оціночних суджень індивіда про себе є його соціокультурне оточення: студентський колектив, референтна група тощо. З огляду на це, крім індивідуальних, слід проводити і групові заняття: лекції про самовиховання як чинник розвитку особистості, колективні бесіди тощо. Викладач, куратор студентської групи ознайомлює студентів із життям видатних людей, які завдяки наполегливій, систематичній роботі над собою зуміли досягти високого рівня досконалості. Особлива увага звертається на дитинство цих людей і ті умови, в яких відбувалося їх становлення і визнання. Адже у значної частини студентів нерідко складається таке враження, нібито видатні люди завдяки вродженим рисам без будь-яких труднощів і ускладнень зуміли досягти успіхів. Саме тому свою недостатню активність у власному вдосконаленні студенти часто пояснюють тим, що у них немає необхідних задатків або ж сприятливих умов. Також слід брати до уваги те, що у кожного є свій природний ритм саморозвитку, і людину не можна змусити бути такою, якою вона не хоче бути. Як справедливо стверджував М. Мамардашвілі, людину можна змусити щось робити, але її не можна змусити хотіти робити [4].

Формуванню внутрішньої активності із самовдосконалення сприяє насичення мети позитивними емоційними підкріпленнями, побудова взаємин викладачів і студентів у дусі “продуктивного спілкування”, а не повчального

монологу. У такому випадку разом із свідомим прагненням до самовдосконалення спрацьовував і стихійний механізм формування особистості, названий у психологічній школі Л. С. Виготського та О. М. Леонтьєва “зсувом мотиву на ціль” [2; 3]. Щоб ідея самовдосконалення стала для студентів важливою життєвою метою і була провідним регулятором особистісного зростання, необхідно створити умови вияву всіх їхніх духовно-інтелектуальних сил. Особлива увага приділяється виробленню у студентів адекватної самооцінки для того, щоб побачити сильні та слабкі сторони власної особистості й вибудувати на основі їх осмислення програму самовдосконалення.

Вести процедуру самооцінки у педагогічний процес простим розпорядженням неможливо. Її вироблення потребує копіткої, ґрунтовної, досить-таки тривалої роботи. Ми вважаємо за необхідне виділити в ній три складові.

Перша складова пов’язана із змістом оцінювальних дій викладачів. Самооцінка студентів активно розвивається, коли викладач демонструє позитивне ставлення до них, віру в їхні можливості, бажання допомогти їм. Дбаючи про це, слід використовувати у навчально-виховній роботі із студентами індивідуальні еталони, що створює умови для рефлексивної оцінки студентами своїх дій.

Другою складовою є розвиток у студентів умінь давати правильну змістовну характеристику власним діям і вчинкам. У навчальній діяльності цьому сприяє вміла організація їхньої самостійної розумової та практичної діяльності, активізація мислительних процесів, розвиток аналітичного, критичного підходу до явищ. Залучення викладачем студентів до оцінювальної діяльності сприяє формуванню у них критичного ставлення до одержаних результатів, правильного уявлення про рівні своїх можливостей, дає змогу точніше співвідносити оцінки інших із самооцінкою. Це значною мірою допомагає уникати непорозуміння між викладачами і студентами.

Третя складова – виховання у студентської молоді реалістичного рівня домагань, навичок самоконтролю.

Педагогічна процедура з формування у студентів самооцінки передбачає такі кроки:

- розробка для кожного конкретного випадку чітких еталонів оцінювання;
- створення необхідного психологічного орієнтування студентів на аналіз власних результатів;
- забезпечення ситуації, коли студенти знають еталони оцінювання і самостійно порівнюють з ними свої результати, роблячи висновки про ефективність дій;

- складання студентами програми подальшої діяльності з урахуванням одержаних результатів.

Прагнення викладача зосереджуються на розвитку в студентів віри у власні сили та можливості, формуванні позитивної Я-концепції: впевненості в імпонуванні оточуючим, у здатності до того чи іншого виду діяльності, почутті власної значущості. Це значною мірою сприяє досягненню кожним студентом злагоди із собою, сприйняттю себе таким, яким він є, що в кінцевому підсумку позитивно впливає на вироблення нової самооцінки. Особлива увага звертається на оволодіння кожним студентом саногенним мисленням, яке виражає характер спілкування між Я-управителем і Я-ідентифікатором (коли я сприймаю себе очима інших). Якщо ці два “Я” відчужені, а стосунки між ними стають ригідними, то може виникнути роздвоєння особистості. Тому саногенне мислення слід розглядати як засіб тренування взаємодії між цими двома інстанціями. У процесі оволодіння саногенним мисленням студенти виробляють уміння та навички глибокого пізнання себе та інших. Завдяки цьому зменшується внутрішній конфлікт, напруження, що дає змогу до певної міри контролювати емоції, потреби та бажання і відповідно визначати необхідні для самовдосконалення вчинки та дії.

Важливе значення має другий – стимулювальний етап. Головне завдання цього етапу полягає у допомозі студентам визначити мету та розробити програму самовдосконалення. Це дуже складне завдання і надзвичайно важливий момент у самовихованні особистості. Недаремно О. В. Суворов любив повторювати такі слова: “Якщо ти хочеш чогось значного в житті досягти, то вибери спочатку ідеал, дотягнись до нього, пройди поруч з ним, а потім пережени”.

Найкраще мета самовиховання формується у дискусіях про сенс життя, загальнолюдські цінності, щастя, у процесі обговорення актуальних художніх творів, кінофільмів, життєвих фактів. Зокрема, предметом обговорення викладача зі студентами може стати міркування засновника скаутського руху Бадена-Пауелла, який зазначав, що людина повинна бути готовою тяжко працювати і не сподіватися на миттєвий успіх, особливо на початку якоїсь справи [1].

За необхідності викладач допомагає студентам визначити, що потрібно зробити на кожному етапі становлення. Цьому значною мірою сприяє ознайомлення студентів із програмами самовдосконалення багатьох видатних людей (Л. М. Толстой, А. П. Чехов, К. Д. Ушинський та ін.).

Третій етап – організаційно-діяльнісний. На цьому етапі йдеться про допомогу студентам у переході від намірів до практичної діяльності.

Педагогічна допомога викладача в організації самовиховання базується на дотриманні таких принципів: добровільність, органічність (виховання і самовиховання мають бути пов'язані), конкурентність, періодичність. Серед

методів роботи над собою перевага надається самопереконанню, самонавіюванню, самовправам.

Організацію самовиховання студентської молоді в окремих випадках треба розпочинати з вироблення нескладних вольових звичок, щоб поступово підійти до головної мети – виховання організованості. Якщо студент дуже “занедбаний”, спочатку можуть бути використані напівігрові завдання, потім більш серйозні вправи, і лише за досягнення певних успіхів варто братися до організації самовдосконалення. Позитивні емоції значною мірою активізують цей процес.

Як і будь-яка діяльність, самовиховання потребує регулярності, послідовності, безперервності, інакше немає тренінгу потрібним навичкам і умінням, зникають захопленість, задоволення від виконаної роботи, затрачених зусиль. Адже людині властиво розслаблюватися і проміжки від одного “сплеску” самовиховання до іншого можуть збільшуватися, а тоді руйнуються потрібні звички, що не встигли стати стійкими рисами.

Викладач проводить як колективні, так і індивідуальні бесіди про необхідність вольових звичок, про те, що таке воля, саморегуляція. Важливо, щоб такі бесіди у жодному разі не перетворювалися на виховні “повчання”, щоб це була доброзичлива розмова, з ретельно вибраним часом і місцем проведення. Оволодіння навичками саморегуляції – серйозна і відповідальна робота, яку не можна виконати миттєво, одразу стати іншою людиною, як не можна незнайому мову чи майстерність, скажімо музиканта, опанувати одразу. Особливо акцентується на тому, що вольова людина не повинна змушувати себе зробити щось потрібне. Вольова людина звикла без напруження робити необхідні речі: чи то господарські справи, чи зарядку, чи виконання домашніх завдань. Прояв волі – не тільки вчинок, а насамперед характер, а для цього і потрібні вольові звички. Для самовиховання, найголовніше, необхідне тверде рішення: “Я хочу стати зібраною, вольовою людиною”. Як стверджують психологи, треба прийняти “остаточне рішення”. Завдання бесіди – зміцнити бажання студентів змінити себе, дати їм правильне уявлення про завдання роботи у цьому напрямку.

На четвертому етапі викладач головну увагу приділяє ознайомленню студентів з методами самоконтролю, самоаналізу та самозвіту. Спеціальні заняття спрямовані на аналіз того, як поводитись у різноманітних конфліктних ситуаціях. Студенти вчаться вирішувати конфлікти, застосовуючи різні методи. Серед них, наприклад, метод заперечення або відмови. Людина намагається з’ясувати і розв’язати проблему, заперечуючи її існування. У результаті або виграє одна сторона, або програють обидві. У кінцевому підсумку є виграш-програш у вигляді прихованого почуття образи, самозахисту. У цьому разі важливим є збереження стосунків. Конфлікт “сила або влада” вирішується завдяки авторитету когось, його позиції. Конфлікт

розв'язується тоді, коли домінуюча сторона не бачить для себе виходу (надії); цей метод повинен бути попередньо детально продуманим.

Щоденний чи хоча б більш-менш регулярний самоаналіз легше відбувається, коли студенти описують те, що трапилося з ними, мимоволі переживаючи й оцінюючи його заново у спокійній обстановці. Крім того, процес позначення словами власних емоційних станів активізує їхнє осмислення, виробляє ставлення до пережитого з позицій не тільки серця, але й розуму. Та й сама можливість повернутися до того, що минуло, але продовжує тривожити, допомагає не тільки глибокому усвідомленню окремих моментів своєї поведінки, фрагментів життя, але насамперед баченню цілісного життєвого “потoku”, об’ємного його виояву, усієї логіки вчинків. Це сприяє свідомому удосконаленню не лише тих чи інших своїх дій, взаємин, а всієї системи власної особистості, створенню і реалізації цілісного власного образу “я – майбутнього”.

Досвід видатних людей підтверджує особливо важливий вплив ведення щоденника на розвиток самовиховання студентів. Щоденник – найнадійніший співрозмовник, який уміє зберігати таємницю, щоденник – засіб самоперевірки, помічник у пошуку виходів зі складної ситуації, джерело різних фактів із власного життя (суперечливого й актуального матеріалу для міркування). Він усуває зайву напруженість, тривожність особистості, вчить мислити і почувати, аргументувати своє розуміння, вчить розуміти і свідомо будувати своє життя.

Щоденник, самозвіти в усній формі й інші види самоконтролю виводять самовиховання людини на більш високий рівень, коли в неї з'являється здатність не тільки бачити окремі свої кроки самовизначення, але і ширші його результати, оглядати в цілому “поле” своєї діяльності із самоудосконалення, розумніше ставитися до цієї роботи.

Завершальний структурний елемент процесу самовиховання – формування нової адекватної самооцінки: об’єктивний самоаналіз і визнання того, що вона змогла сформувати в себе нову якість, уміння, знання, піднятися на вищий рівень своєї досконалості.

Отже, дослідження передбачає комплексне залучення усіх компонентів самовиховання. Сутність педагогічного керівництва полягає в тому, щоб допомогти студентам усвідомити роль самовиховання в розвитку особистості, сформувати в них адекватну самооцінку, виробити уміння активного самовдосконалення. Особлива увага приділяється розвитку ініціативи та самостійності студентів у життєдіяльності навчального закладу, створенню ситуацій успіху, виробленню почуття власної гідності, самоповаги, формуванню ціннісних орієнтацій.

Перспективним є вивчення специфіки керівництва самовихованням студентської молоді на кожному окремому етапі його організації, особливості

взаємодії викладача та студента на першому та старших курсах навчання у вищому навчальному закладі.

1. *Баден-Пауэлл Р.* Юный разведчик / Пер. с англ. СПб., 1910.
2. *Выготский Л. С.* Психология подростка. М., 1991.
3. *Леонтьев Л. Н.* Избранные психологические произведения: В 2 т. М., 1983. Т. 2.
4. *Мамардашвили М.* Кантианские вариации. М., 1997.
5. *Рувинский Л. И., Соловьева А. Е.* Психология самовоспитания. М., 1982.

FACULTY AND STUDENT AT DIFFERENT STAGES OF STUDENT'S SELF-EDUCATION

Angelika Kalinichenko

*Vinnitsa State Institute of Trade and Economics of
Kiev National State University of Trade and Economics
Sobornaya Str., 87, UA-21000, Vinnitsa, Ukraine*

The article analyses the teacher and student's interaction in the student's self-education. Special attention is paid to the aspects of managing self-education at any stage, methods that encourage students' self-education.

Key words: self-education, stages of self-education, adequate/non-adequate self-esteem, methods of self-control, self-analysis, and self-report.

Стаття надійшла до редколегії 23.03.2004
Прийнята до друку 08.10.2004